

УДК 348.98

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ: СИСТЕМНО-СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ

Шевчук В. М.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики,
декан військово-юридичного факультету
Національного університету «Юридична академія
України імені Ярослава Мудрого»,
Заслужений юрист України

Анотація: У статті досліджуються проблеми застосування системно-структурного аналізу при формуванні тактичних операцій. Проаналізовано точки зору вчених-криміналістів стосовно розглядуваної проблеми. Обґрунтовується, що включення цього виду аналізу в методологію дослідження в подальшому сприятиме збагаченню криміналістичної теорії тактичних операцій.

Ключові слова: тактична операція як система, формування тактичних операцій, системно-структурний аналіз, системна характеристика.

Аннотация: В статье исследуются проблемы применения системно-структурного анализа при формировании тактических операций. Анализируются точки зрения ученых-криминалистов относительно рассматриваемой проблемы. Обосновывается, что включение этого вида анализа в методологию исследования в дальнейшем будет содействовать обогащению криминалистической теории тактических операций.

Ключевые слова: тактическая операция как система, формирование тактических операций, системно-структурный анализ, системная характеристика.

Annotation: The problems of application a systematic structural analysis during the formation of tactical operations have been researched. The author has analyzed the point of view of scientists-criminalists on the considered problem. It has been proved that the development of a particular criminological theory of tactical operations is a promising area, which in the future will contribute to the enrichment of the general theory of criminology.

Key words: tactical operation as a system, formation of tactical operations, systematic structural analysis, system characteristic.

Розвиток сучасної криміналістики тісно пов'язаний з удосконаленням системних засобів і методів пізнання об'єктів, активним запозиченням і пристосуванням для вирішення завдань системних технологій, що стоять перед слідчим, з інших галузей наукового знання – з теорій систем, інформації, управління, організації, дослідження операцій та ін. [18, с. 140-141]. У той же час широке впровадження у криміналістику системних засобів і методів поєднано із появою низки методологічних труднощів, зумовлених відсутністю узагальнюючих концепцій системних досліджень у певній сфері наукових знань. Становище ускладнюється тим, що й у загальнонауковій літературі бракує одноставного, сталого розуміння як принципів системного підходу і значення теорії систем, так і таких вихідних понять, як «система», «структура», «системні зв'язки» та ін. Відсутність у криміналістиці єдиних науково-методологічних засад системного підходу породжує високий суб'єктивізм результатів системних досліджень, розбіжності у визначенні криміналістичних понять і категорій, дискусію про систему криміналістичного знання та його окремих частин [6, с. 9].

Основоположною сучасною методологічною вимогою розслідування злочинів шляхом тактичних операцій з позицій системного підходу є розгляд об'єкта (системи) у поєднанні її системно-структурного й функціонального аспектів, оскільки «всіляка система становить собою деяку кількість елементів, об'єднаних зв'язками в такий спосіб, що забезпечується цілісна функція» [1, с. 4]. У зв'язку із

цим правильно відмічається у літературі, що системний підхід охоплює також вивчення об'єкта і явища (системи) у їх розвитку. Системно досліджувати – це значить аналізувати причини й умови, що породжують дане явище, пізнавати шляхи його подальшої еволюції. Основний акцент у такому системному вивченні зміщується на виявлення розмаїття зв'язків і відносин, що мають місце як всередині розглядуваного об'єкта, так і в його взаємовідносинах із зовнішнім оточенням, середовищем, іншими системами [14, с. 35-39].

Тактичним операціям, як системним утворенням, теж властива багатоаспектність системних досліджень. При їх аналізі й формуванні вагоме значення можуть набувати різні сторони системних характеристик розглядуваних організаційно-тактичних засобів – від внутрішньої побудови і зв'язків системи «тактична операція» до організації й управління в ній. З нашого погляду, тактичні операції треба вивчати і всебічно розглядати з урахуванням усіх вищезазначених видів системного аналізу. Разом із тим стосовно об'єкта нашого дослідження особливе теоретико-методологічне значення відіграє системно-структурний аналіз. Оперуванню цим методом, як указує А. В. Дулов, має передувати певна дослідницька робота, спрямована на повне з'ясування всіх його особливостей стосовно такої специфічної діяльності, як розслідування злочинів [7, с. 17-18], у тому числі при формуванні тактичних операцій. Такий підхід забезпечує розкриття сутності і природи тактичної операції, виявлення її змісту, віддзеркалює внутрішньо-системне функціонування елементів системи. Він дозволяє визначити обов'язкову структуру (сукупність елементів, з яких вона повинна складатися), виявити особливості функціонування

цього системного утворення (явища), зокрема, етапи його розвитку, пізнати особливості взаємодії з іншими системами, засобами й елементами.

Системне вивчення тактичної операції передбачає з'ясування й розкриття найзагальніших характеристик системи як об'єкта дослідження, оскільки таке специфічне явище володіє всіма необхідними атрибутами системного утворення, воно може розглядатися й аналізуватися як система. У спеціальній літературі правильно стверджується, що тактичні операції є системами, а їх основна властивість – властивість системності [13, с. 97]. Перш за все це виявляється в тому, що така операція має чітко виражені системоутворюючі чинники, під якими, за визначенням П. К. Анохіна, слід розуміти всі явища, сили, речі, зв'язки й відносини, що ведуть до утворення системи [2, с. 59]. Визначаючи системоутворюючий компонент тактичних операцій, треба указати на передусім поставлену мету, досягнення якої й вирішення відповідних тактичних завдань обумовлюють вибір потрібних криміналістичних прийомів і засобів та їх систематизацію.

Останнім часом з'являється все більше праць, у яких тактичні операції вчені-криміналісти розглядають як системи. Так, В. О. Образцов указував, що наукове дослідження проблеми тактичної операції здійснюється на загальному, груповому й видовому рівнях, метою якого на рівні загального підходу є «розроблення загальної моделі тактичної операції з точки зору її системної характеристики» (курсив автора – В. Ш.) [15, с. 75-86]. І. М. Комаров зазначає, що той факт, що тактичні операції становлять собою системні об'єкти, криміналістами не заперечується. Однак переконливого обґрунтування цього твердження у спеціальних літературних джерелах не зустрічалося. Потреба в цьому існує, оскільки найважливішою властивістю будь-якої тактичної операції є системність. Суттєвим і необхідним напрямком досліджуваних операцій є певна система дій, спосіб поведінки, практична діяльність суб'єкта доказування в системі досудового провадження [10, с. 45-51]. Викладене показує, що є всі підстави розглядати тактичну операцію як систему, що відкриває додаткові можливості в процесі дослідження [8, с. 87-88].

З огляду на викладене можемо підсумувати, що тактична операція як реальне багатоаспектне системне утворення має свої специфічні властивості і ознаки, що виявляються в ході реалізації системно-структурного підходу дослідження і які необхідно враховувати при формуванні та реалізації цього організаційно-тактичного засобу. До специфічних системоутворюючих ознак тактичної операції, які розкривають її сутність і обумовлюють процес дослідження можна віднести такі:

1. Тактична операція – це *програмно-цільова система*, сформована для досягнення певної мети (системи цілей) шляхом проведення відповідної системи слідчих дій, оперативно-розшукових та інших заходів за раніше заданою, попередньо розробленою програмою. Заслужують на увагу рекомендації науковців враховувати програмно-цільове спрямування тактичної операції як

системного утворення. Так, В. О. Князев серед ознак тактичної операції називає програмно-цільовий характер дій та заходів, що входять до структури цього тактичного засобу [9, с. 6-7]. Л. В. Пономарьова пропонує під тактичною операцією розуміти не що інше, як певну програму дій (метод) з розслідування, підпорядковану конкретним цілям, що досягаються в типових ситуаціях установлення істини по кримінальній справі, або як програмно-цільовий метод організації діяльності слідчого [16, с. 79]. На думку І. Ф. Герасимова, тактична операція – це завжди програмно-цільова система, яка створюється за для досягнення певної мети (комплексу цілей) і реалізується за раніше заданою, попередньо спрогнозованою і спланованою програмою [5, с. 33]. Зазначимо, що така програмно-цільова система спеціально розробляється для вирішення окремих тактичних завдань, що виникають у слідчій ситуації певного етапу розслідування. Тому всі структурні елементи тактичної операції, взаємозв'язки між собою і зумовлені відповідними чинниками-детермінантами.

Слід зазначити, що в тактичній операції як програмно-цільовій системі визначальним системоутворюючим компонентом виступає мета, досягнення якої й вирішення відповідних тактичних завдань обумовлюють вибір потрібних криміналістичних прийомів і засобів. Із приводу цього І. М. Комаров слушно зауважує, що в процесі аналізу визначальним системоутворюючим чинником у тактичних операціях виступають їх інтегруючі цілі, навколо яких об'єднуються різні компоненти (слідчі дії, оперативно-розшукові й організаційно-технічні заходи та ін.), різні види відносин (тактичних операцій з кримінально-процесуальним законодавством) і порядок компонентів за цими відносинами, що в сукупності й утворює поняття «структура». Виходячи із цього структури тактичних операцій, як головні характеристики будь-яких систем, визначають їх інтегруючі цілі, що діють як закон композиції й визначають функціонування й розвиток системи. Тут слід відмітити особливу роль структур, де вони є не лише системоутворюючими, але й системозберігаючими чинниками [12, с. 44].

2. Тактична операція – це *функціональна система*, яка орієнтована на досягнення певної цілі (мети), призначена для виконання певних функцій. До базових функцій діяльній спрямованості можна віднести пізнавальну, прогностичну, регулятивну, організаційну, конструктивну, пошукову і профілактичну [19, с. 240-249]. На підставі цього тактичні операції слід розглядати як багатофункціональні організаційно-тактичні засоби здійснення досудового розслідування, що виявляються в системі функцій, і якій притаманні єдність і цілісність. Останні ж відбиваються у внутрішніх проявах структурних компонентів, зв'язків, відносин і в зовнішніх напрямках проведення тактичних операцій. Головний сенс існування системи функцій тактичних операцій, ролі і призначення їх у слідчій діяльності з вирішення окремих проміжних завдань виявляється в єдності із системою функцій розслідування в цілому. У такому разі йдеться про співвідношення системи функцій розслідування з системою функцій тактичних

операцій як категорій «загальне» й «окреме». Дослідження функціональної системи треба провадити не тільки у статичній, а й у динамічній, у цьому випадку раціонально використовувати системно-функціональний підхід, що дозволяє зрозуміти цілі системи за допомогою пізнання законів її функціонування. Із приводу цього слід висловити солідарність з точкою зору І. М. Комарова, що функціонування тактичних операцій як поліфункціонального організаційно-тактичного засобу має постійну тенденцію до вдосконалення функцій, що закономірно веде до вдосконалення й перебудови структур. Тому тактичні операції характеризуються одночасно і стійкістю, й певною мінливістю, що виражається в єдності їх компонентів та структур і взаємозв'язку їх функцій [11, с. 100].

3. Тактична операція – це *динамічна система*, що формується для вирішення окремих тактичних завдань, які постають перед слідчим. Оскільки її розвиток зумовлено певними чинниками, ця система й діє відповідно до них. У зв'язку з чим тактична операція є підвищено мінливою. Зміни, що відбуваються залежать як від умов зовнішніх, так і внутрішніх [8, с. 87-88]. При цьому треба враховувати, що розслідування злочинів надзвичайно рухливе, багатофакторне й суперечливе, а слідчі ситуації увесь час змінюються, бо на них постійно впливають певні чинники безперервного характеру, тому й виникають проміжні завдання, вирішення яких можливе за рахунок провадження тактичних операцій. Отже, як і будь-яка система тактична операція не є незмінною, раз і назавжди заданою, вона не абсолютна, не вічна в основному тому, що їй притаманні внутрішні суперечності, процеси розвитку.

3. Тактична операція – це *організаційна система*, якій притаманна підвищена організованість з урахуванням усіх можливих змін. Цей підхід закладено в самій ідеї формування й реалізації тактичної операції. Створюваній системі належить мати й підвищену надійність, що виражається у специфіці організації тактичної операції, у постійній контрольованості всіх елементів системи, функціональній спрямованості дій і заходів, прогнозуванні і плануванні всієї системи майбутніх дій і т.д. За словами А. В. Дулова, всім елементам системи має бути притаманна і властивість підвищеної керованості. Лише за цієї умови можна забезпечити надійність кожної тактичної операції [8, с. 87-88].

4. Тактична операція – це *взаємодіюча система*, тобто система взаємодії слідчого, оперативно-розшукових та інших органів. Відомо, що ця система має тимчасовий характер, тому при її створенні повинні бути враховані ситуаційні чинники. В організаційно-структурних формах частка й роль взаємодії можуть бути різними. Наприклад, якщо розслідування ведеться слідчим індивідуально або декількома слідчими (бригадним методом), вона має разовий, епізодичний характер і пов'язана лише з виконанням доручень слідчого в окремих епізодах кримінальної справи. При такій формі, як слідчо-оперативна група, взаємодія може бути постійною і здійснюватися у рамках усього процесу провадження по справі. Крім того, при здійсненні збирання й

вивчення доказів одні версії можуть відпадати, а інші виникати, а з ними змінюватися підцілі учасників взаємодії, тобто відбуватися якісні зміни структури такої взаємодії, у зв'язку з чим організаційна й управлінська діяльність слідчого змінюється. Взаємодія має розглядатися як єдине ціле, де всі дії слідчого й органу дізнання – це логічно узгоджена система. Наявність взаємозв'язку між органами слідства й дізнання дозволяє правильно поєднувати й координувати повноваження, методи й засоби, властиві кожному елементу системи взаємодії. З огляду на викладене, можна стверджувати, що в рамках реалізації тактичної операції взаємодія органів досудового слідства й дізнання дозволяє виділити: (а) види діяльності і зміст функцій учасників взаємодії; (б) суб'єктів управління підсистемами; (в) загальні цілі в діяльності органів; (г) цілі підсистем (підцілі), тобто конкретні завдання, які кожен з учасників ставить перед собою; (д) функції управління всією системою; (е) суб'єкта управління останньою. Даний підхід дає можливість розглянути досліджувану систему взаємодії: (1) як процес створення розумової моделі майбутньої взаємодії органів досудового слідства й дізнання при розслідуванні злочинів шляхом тактичних операцій і (2) як систему організаційних та управлінських заходів, спрямованих на створення оптимальних передумов, що забезпечують готовність до функціонування тактичних операцій. Розглядувана система спрямована на досягнення мети, а діє вона лише через взаємодію людей (суб'єктів) [4, с. 238-241].

5. Тактична операція – це *технологічна система*. Технологія тактичної операції передбачає системне уявлення про цю операцію з позицій технологічного підходу, розроблення програм її ефективного проведення, що забезпечує системну реалізацію в межах тактичної операції слідчих дій в поєднанні з оперативно-розшуковими й організаційними заходами діями та процедурами технологічного спрямування. Специфіка технології підготовки і проведення тактичних операцій полягає в комплексному й послідовному провадженні системи слідчих дій і оперативно-розшукових заходів. Усі слідчі дії мають різний ступінь технологічного змісту, що пояснюється природою їх походження та специфікою джерел доказової інформації. Найбільш складною системно-технологічною формою втілення технології слідчих дій є здійснення тактичних операцій, що забезпечує найбільш раціональну послідовність проведення слідчих дій оперативно-розшукових заходів та організаційних дій і процедур [3, с. 11]. Отже, тактична операція, як системне утворення технологічного характеру, може розглядатися як засіб організаційно-тактичного спрямування, пов'язаний з оптимізацією вирішення окремих тактичних завдань шляхом послідовної реалізації системи дій, заходів, процедур.

6. Тактична операція – це *впливаюча система*, тобто система, яка впливає на певні об'єкти, передусім на слідчу ситуацію з усією сукупністю компонентів, що входять до неї. Дійсно, в результаті застосування тактичних операцій змін найчастіше зазнає вся сукупність складників слідчої ситуації – інформаційно-логічних, тактико-психологічних,

тактико-управлінських та організаційних. При впливі на інформаційний блок, тобто при отриманні певної інформації, може суттєво змінитися психологічний складник і злочинець буде більше готовим до діалогу зі слідчим, а тому відпаде необхідність використання широкого набору організаційних засобів і т.д. Таке розуміння дозволяє розглядати тактичну операцію не ізольовано, а в сукупності з результатом – новою слідчою ситуацією, що склалася після реалізації впливу. Інакше кажучи, це дозволяє розглядати взаємозв'язок «тактична операція – слідча ситуація» як єдину систему, що визначає складний, комплексний характер тактичного впливу реалізації тактичної операції, системні зв'язки між цими впливами та результат останніх. У цьому аспекті розгляд тактичної операції, як системи впливу на слідчу ситуацію, переводить її з одного стану в інший, надаючи найбільші можливості для розроблення нових тактичних засобів розслідування злочинів. Ця процедура має відбуватися з урахуванням характеру слідчої ситуації, з урахуванням можливих шляхів її розвитку й нових ймовірних ситуацій. Для цього необхідно розробити варіанти різновидностей тактичних операцій, провести їх ретельне вивчення та оцінку, встановити можливість їх застосування до різних можливих ситуацій. У результаті цього слідчий отримує у своє розпорядження набір варіантів вирішення тактичних завдань, що в умовах рухомості слідчої ситуації має суттєве значення. Цей набір варіантів можливого розвитку тактичної операції дозволяє слідчому оптимально прогнозувати розвиток подій, ретельно відпрацьовувати не тільки їх кінцевий варіант, а й ті наслідки, які викличе нова слідча ситуація [17, с. 53-76].

7. Тактична операція – це *впливована система*, тобто система, яка знаходиться під впливом різноманітних чинників. У цьому контексті звертаємо увагу на вдале зауваження А.В. Дулова, стосовно того, що дослідження тактичної операції в методологічному плані невіддільно від аналізу умов її існування [8, с. 73]. Саме у зв'язку із цим вбачається необхідним при формуванні концепції тактичної операції поглиблено дослідити й ті чинники, які впливають на її побудову й реалізацію. Цим зумовлена потреба у дослідженні закономірностей злочинної діяльності і діяльності з розслідування злочинів. Розроблення тактичних операцій має враховувати існуючі форми протидії розслідуванню, способи готування, вчинення і приховування злочинів, механізми слідоутворення тощо. Доскональне теоретичне дослідження цих аспектів дозволить знайти оптимальні шляхи побудови моделі тактичних операцій.

Таким чином, тактичні операції розглядаються як системне багатаспектне утворення, а звідси системно-структурний підхід виступає методологічною основою теорії тактичних операцій. Він надає можливості оптимізувати процес аналізу наявної інформації, виявлення системи цілей, організацію всіх дій із проведення тактичної операції, а також успішно вирішити низку інших важливих для теорії і практики з порушених питань [8, с. 73]. Як система тактична операція функціонує під впливом певних закономірностей, властивих причинно-

наслідковим та іншим зв'язкам (відносинам) між її окремими структурними елементами у процесі її підготовки і проведення. Вид і зміст тактичної операції залежать від (а) наявної доказової й оперативної інформації при розслідуванні певної групи, виду злочину, (б) слідчої ситуації, що склалася на тому чи іншому етапі розслідування, (в) окремих тактичних завдань, що виникли перед слідчим. Отже, специфічним предметом криміналістичного вивчення й необхідною умовою дослідження й розгляду тактичної операції, як єдиного цілого, є виявлення відповідних закономірних, внутрісистемних зв'язків і відносин між структурними елементами цього утворення. При цьому системно-структурний підхід виступає методологічним підґрунтям побудови тактичних операцій. Включення цього виду аналізу в методологію дослідження розглядуваних організаційно-тактичних засобів дозволяє повніше використовувати теоретичні знання, необхідні для розроблення криміналістичної теорії тактичних операцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Амосов Н. М.* Моделирование сложных систем [Текст] / Н. М. Амосов. – Киев: Наукова думка, 1968. – 87 с.
2. *Анохин П. К.* Философские аспекты теории функциональной системы. Избранные труды [Текст] / П. К. Анохин. – М.: Изд-во «Наука», 1978. – 400 с.
3. *Барцицька А. А.* Криміналістичні технології: сутність та місце в системі криміналістичної науки [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / А. А. Барцицька. – Одеса, 2011. – 20 с.
4. *Бородин В. С.* Системный подход к организации взаимодействия органов досудебного следствия и дознания [Текст] / В. С. Бородин // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. – Серия «Юридические науки». – 2011. – № 2. – Т. 24 (63). – С. 238–241.
5. *Герасимов И. Ф.* Пути повышения эффективности методик раскрытия и расследования преступлений (к проблеме алгоритмизации деятельности следователя) [Текст] / И. Ф. Герасимов // Алгоритм и организация решений следственных задач. – Свердловск: Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1986. – С. 33-38.
6. *Головин А. Ю.* Криминалистическая систематика [Текст]: монография / А. Ю. Головин; под ред проф. Н. П. Яблокова. – Москва: ЛексЭст, 2002. – 305 с.
7. *Дулов А. В.* Применение метода системно-структурного анализа при расследовании преступлений [Текст] / А. В. Дулов // Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования: материалы научн. конф. – М.: Юрид. лит., 1973. – С. 17-18.
8. *Дулов А. В.* Тактические операции при расследовании преступлений [Текст] / А. В. Дулов. – Мн.: Изд-во БГУ, 1979. – 128 с.
9. *Князев В. А.* Проблемы тактических операций в методике расследования хищений государственного или общественного имущества [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / В. А. Князев. – Харьков, 1986. – 23 с.
10. *Комаров И. М.* Криминалистические операции в досудебном производстве [Текст]: монография / И. М. Комаров. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2002. – 346 с.
11. *Комаров И. М.* Криминалистические операции досудебного производства в системе методики расследования преступлений [Текст]: монография / И. М. Комаров. – М.: Юрлитинформ, 2012. – 304 с.
12. *Комаров И. М.* Криминалистические операции – криминалистический метод познания в уголовном судопроизводстве [Текст] / И. М. Комаров // Известия Алтайского ун-та. – Барнаул, 2002. – № 2 (24). – С. 44–47.

Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
№ 1028. Серія «ПРАВО». Випуск № 12, 2012 рік

13. *Комаров И. М.* Основы частной теории криминалистических операций досудебного производства [Текст] : монография / И. М. Комаров. – М.: Изд-во «Юрлитинформ», 2010. – 160 с.

14. *Криминалистика: учеб. пособие [Текст] / А. В. Дулов, Г. И. Грамович, А. В. Лапин и др.; под ред. А. В. Дулова.* – Мн.: НКФ «Экоперспектива», 1996. – 415 с.

15. *Образцов В. А.* Криминалистическое учение о тактической операции [Текст] / В. А. Образцов // *Криминалистика*; под ред. В. А. Образцова. – М.: Юрист, 1995. – С. 75-86.

16. *Пономарева Л. В.* Методика расследования изнасилований [Текст] / Л. В. Пономарева. – М.: Юрлитинформ, 2002. – 508 с.

17. *Святненко А. И.* *Тактическая операция как способ разрешения следственных ситуаций с высокой степенью информационной неопределенности [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук / А. И. Святненко.* – Ставрополь, 2008. – 178 с.

18. *Табаков А. В.* *Методологические основы системных исследований в современной криминалистической науке [Текст] / А. В. Табаков // Ученые записки Санкт-Петербургского имени В. Б. Бобкова филиала Российской таможенной академии: научн.-практ. журн.* – СПб: РИО СПб филиала РТА, 2006. – №1 (25). – С. 140-141.

19. *Шевчук В. М.* *Функціональна спрямованість тактичних операцій [Текст] / В. М. Шевчук // Вісник Акад. прав. наук України: зб. наук. пр./ ред. кол.: В. Я. Тацій.* – Х.: Право, 2010. – №4 (63). – С. 240–249.

ISSN 2075-1834

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України

Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна

ВІСНИК
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

№ 1028

СЕРІЯ «ПРАВО»

Харків 2012